

magyarországi kutatóinak megkerülhetetlen ez az évkönyv, amelyben jó szokás szerint a tanulmányok végén angol nyelvű összefoglaló is olvasható (kivéve a magyarországi szerzők angol nyelvű tanulmányait, amelyekhez szlovák nyelvű összefoglaló tartozik).

V. ECSÉDY JUDIT

Michaux – Matta – Zao Wou-Ki, ford. Juhász Katalin, előszó Gaál József, Budapest, Bozóthegyi Kiadó, 2022. 130 p.

A Bozóthegyi Kiadó 2009-ben kezdte meg működését, alapítója Juhász Katalin műfordító és Márton Péter kiadóvezető. Alapvető céljuk, hogy a 20. századi francia irodalom szerzőinek műveit, mindenekelőtt Henri Michaux (1899–1984) alkotásait megkedveltessék Magyarországon. Ehhez – többek között – minőségi papírt, egyedi nyomdai megoldásokat és ritkán látható illusztrációkat használnak. Mivel a bibliofil igényességgel készült kiadványok és a francia kultúra csúcsművei iránti irodalmi és képzőművészeti elköteleződés csaknem egy évtizedes múltra tekinthet vissza, örömteli kíváncsisággal vettem kézbe a Bozóthegyi Kiadó újabb, külsejében is vonzó remekét.

2022-ben a kiadó immár a tizenhatodik kötetét jelentette meg, amelyben a belga születésű, francia költő- és prózaíró, a chilei gyökerű absztrakt–expresszionista–szürrealista festő, Roberto Matta (1911–2002) és a kínai származású, kínai–francia Zao Wou-Ki (1920–2013) grafikáihoz írt szövegei olvashatók Juhász Katalin fordításában és Gaál József grafikus-festőművész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem festő-tanárának az előszavával. A „szép és egzotikus” könyvben két, eredetileg külön-külön, az 1950-es években készült mappa jelent meg együtt, a kiadót jellemző magas színvonalú nyomdai kivitelben, a Magyarországi Francia Intézet támogatásával, a Kosztolányi Könyvtámogatási Program keretében, melyhez társult a Vallónia-Brüsszel Föderáció is. Noha a kiadvány öt résztvevője mindegyikének ismert valamelyest a munkássága a magyar nagyközönség számára, mégis érdemesnek tűnik először röviden külön-külön bemutatni őket.

Henri Michaux az új európai absztrakció egyik legfontosabb képviselője Georges Mathieu (1921–2012) és Jean-Paul Riopelle (1923–2002) mellett. Tanulmányai után 1920–1921-ben tengerészként dolgozott, majd 1922-től aktívan együttműködött a barátja, Franz Hellens által alapított és szerkesztett *Le Disque vert* című avantgárd folyóirattal (1922–1941, 1951–1955), ahol első írásait publikálta, és a Sigmund Freudnak szentelt különszámot szerkesztette. A szinte folyamatosan utazó Michaux járt többek között Dél-Amerika és a Távol-Kelet számos országában. A tisztán költői szövegek mellett valódi vagy képzeletbeli útinaplókat írt drogokkal kapcsolatos élményeiről. A szürrealista esztétikát és a kötött formát elutasítva, a műfaji határokat eltörölve, sajátosan befelé forduló, szokatlan stílust alakított ki. Az írás mellett 1925-től kezdett érdeklődni a festészet és a grafika iránt. Költészetéről Közép-Európában először talán az 1930-as években lehetett olvasni a *Nouvelle Revue Française* lapszemléiben. Szélesebb körben az 1950-es években vált ismertté, munkássága nagy hatással volt többek között Tandori Dezsőre (TANDORI Dezső, „Henri Michaux és foltvidéke” = *Magyar Lettre Internationale*, 1999. nyár, 33. sz., 27) és Balázsovcics Mihályra. Sokan foglalkoztak írásainak magyarra fordításával, például Kosztolányi Dezső, Somlyó György, Tandori és Vajda Lőrinc. Michaux időtlen szövegei magukkal ragadóak. Legyen szó egy művészi életmű egészéről vagy egyetlen rajzról, annak „olvasatai” az alkotás leglényegét tárják fel. Zao Wou-Ki *Sárga táj* (1949) című remekéről írta Michaux a kulcsgondolatnak tűnő megközelítést, a „hütlenséget”, mely végigkíséri a kötetben megjelent műveket. A forma akár vers, akár próza vagy prózavers, minden részletében kihívó és továbbgondolkodásra ösztönző, nem egyszerűen reflektív kísérlet, hanem elemi erővel ható alkotó gondolat – mint a mindenkori szellemi ember számára.

A Kínában tanult és Sanghajban már önálló kiállítással szerepelt Zao Wou-Ki Matisse és Cézanne hatására érkezett Európába 1948-ban. A kötetből megismerhető művei nem csak légiességükkel vonzzák magukhoz a szemet, sajátos fényhatásai rendhagyó és történeti gyökereiben ismerős képi világot teremtenek. Egy-egy litográfia egyszerre jelent egyedülálló képi kövületet és eleven lüktetést: a halak szemünk előtt villantak fel, a fák előttünk hajladoztak, a telihold ránk süt, a madarak és a pillangók életre keltek – és mindenben, mindenkor felsejlik az emberi lét. Mindehhez Michaux szövegein át juthatunk el.

A chilei Santiagóban született, baszk származású Roberto Matta építészmérnöki és belsőépítészeti tanulmányait követően matrónak állt – ahogy Michaux tizenöt évvel korábban. Így jutott el kereskedelmi flottával Európába a harmincas évek közepén, ahol Spanyolországban megismerkedett Salvador Dalíval, majd Párizsban többek között Le Corbusier-vel, akinek építészirodájában egy ideig kezdő építészként dolgozott. Rézkarcai Zao Wou-Ki világától eltérően egy jóval racionálisabb, mérnöki világot idéztek meg: az ember-lét belső lüktetésének pontos, ugyanakkor elvonatkoztatott feltárását, átadását. Az érzelmekkel telített ábrázolások egyszerre szólítják elő a konstruktív fantáziát és a kozmoszba irányított lelki-pszichikai „ösvényeket”. Michaux szövegei itt is pótolhatatlanul segítenek, megnyitják a látás és meglátás dimenzióit.

Juhász Katalin költő, műfordító, szerkesztő első Michaux-fordítása 2001-ben jelent meg az Orpheusz Kiadónál *Tartóoszlopok* címmel, s azóta további tizenöt könyvet fordított le a szerzőtől. Fordítói felfogása szerint minden fordítói munka egyedi. Ezt a hitvallást ebben a kötetben is alkalmazta – a szövegek közvetlensége, bája és egyúttal súlya utánozhatatlan kapcsolat az eredetivel. Michaux egyik regényében a kitalált, fura állatokat például előbb vizualizálnia kellett, hogy aztán lefordíthassa a nevüket: igyekezett megőrizni a francia nyelv logikáját a kitalált állatnévben, nem törekedett dallamossá tenni a szöveget, hanem igyekezett alázattal visszaadni az eredetit. A fordítói munkamódszere egyre érleltebbé vált az elmúlt húsz évben: az idő meghozta a gyakorlatot. Míg Amerikában csoportok fordítják Michaux-t, Juhász nem vágyott semmilyen közösségbe. Meglátása szerint ez annak a bizalmatlanságnak, amellyel a szerző a nyelv iránt viseltetett. Nem bízott a szövegben, nem bízott abban, hogy a leírt szó képes közvetíteni az érzéseket, a jelentéseket, mert véleménye szerint a mondatelemek ezekben is valamilyen szinten rendszereket alkotnak, és ezek korlátoznak. Az 1920-as évek végén saját ábécét kezdett készíteni: több száz jelből álló ábécéterve volt. Michaux egyik amerikai fordítója mondta azt, hogy ez a fajta bizalmatlanság, állandó kísérletezés, élethosszig tartó elszakadni vágyás a nyelvektől ugyan kudarcra volt ítélve, de ez egy gyönyörű kudarc lett.

Gaál József festő, grafikus, szobrász az 1990-es években látva egy nagy retrospektív Michaux-kiállítást, „Michaux-mániás” lett, és ahol tudta, rendszerint megnézte, milyen műveket készített. Tanulmányozta, miként ötvöződik nála az antropomorfizmus és az absztrakció: a tiszta tasizmus (foltfestés), a jelszerűség és az irányított véletlen – mindig egy kevés antropomorf kicsengéssel. Gaál részt vett műveivel 1999-ben, Michaux születésének 100. évfordulóján a budapesti Francia Intézetben rendezett kiállításon.

A Bozöthegeyi Kiadó Michaux írói és képzőművészeti munkásságának magyar nyelvű bemutatását tartja fő feladatának. Ha nem is egyszerűségi kiadó, tagadhatatlanul van egy kiemelt szerzője, aki köré odagyűlnek a kortársak, inspiráló elődök és művészbárátok, például Paul Klee, René Crevel, Paul Valéry és Balázsovics Mihály. Minden kiadványuk különleges, s mindegyik más és más okból fontos. Michaux műveinek meg- és bemutatása egyfajta küldetés a fordítói, kiadói munkában. Eddigi köteteik többsége ennek a szerény, visszahúzódó, végtelenül kemény és autonóm, a számos 20. századi irányzat közül egyikbe sem kívánczó és nem is besorolható alkotónak a különböző életrészekéből született. A rendkívül sokoldalú szerzőt minden újabb kiadvány új oldaláról mutatja be, mégis szervesen épül egymásra az eddig megjelent tizenöt kötet, „egyik jött a másiktól”.

A *Michaux – Matta – Zao Wou-Ki* című legújabb kiadványhoz a Bozóthegyi Kiadó által 2020-ban megjelentetett előző, *Tehát nem, Összegyűjtött levelek* című kötet egyik sora adta a kiindulópontot: „Mattával közös könyvünk hamarosan megjelenik” – szerepel a 76. oldalon, ami az 1959-ben megjelent *Vigies sur cibles* mappára utal. A most közreadott két mappa, a Zao Wou-Kivel és a Roberto Mattával vállalt közösség kivételes volt. Zao Wou-Ki nyolc litográfiájához Michaux versszerű szövegei lírai értelmezést adnak, ahogy Gaál József írja előszavában. Értő, finoman továbbgondoló társalgás ez a grafikák és a szövegek között. Mattánál szintén egyfajta verbális-vizuális párbeszéd figyelhető meg a két művész között, amit elősegít nyelvezetük ütköztetése. Ezek a mappák az aktív kísérletezés korszakában keletkeztek: a művészek nagyon gyorsan reagáltak egymás munkáira, a szövegben nincsen szerkesztés, javítás, semmilyen korrekció. Ezek a közös művek a képzőművész alkotók kívánságával összhangban grafikai mappákként jelentek meg, igen kis, száznál alacsonyabb példányszámban, bennük eredeti, sorszámozott nyomatokkal, az alkotók saját kezű aláírásával ellátva. Az elsődlegesen gyűjtőknek szánt kiadványok megjelenését mindkét esetben kiállítás kísérte.

Ezek a könyves mértékkel fölőlméretű dobozos kiadások (kb. 35–45 cm között) nagyon számítanak. Zao Wou-Ki litográfiái könnyen ráncolódó vékony rizspapírra készültek. Rizspapírra litográfiát készíteni nem egyszerű, mert száraz nyomásról van szó, ráadásul a nyomtatás több színnyomású. A Matta-albumnál a merített papír kifejezetten ehhez a kötethez készült: a szerzők aláírása, illetve monogramja vízjelként szerepel a papírokon. Ezek az albumok eredetileg nem kerültek forgalomba, a francia közönségnél nagyon kevésnek számít a száz alatti példányszám, mivel náluk általában húszezres példányszámokkal dolgoztak a kiadók. Az albumot egy kínai mecénás finanszírozta, aki támogatta a Párizsba érkezett művészt 1948-ban.

A Bozóthegyi Kiadónak nem volt célja eredeti formájukban és minőségükben reprodukálni a mappákat, tehát nem faksimile kiadás készült, ugyanakkor tartalmukban megegyeznek az eredetiekkel. A változtatások ellenére a kötet minden részletében magával ragadó. A sikeresen transzponált bibliofil igény és a kivételesen erőteljes és hangsúlyos tartalom ösztönző erővel hathat Michaux magyarországi megismerésére.

TÜSKÉS ANNA

Tóth Ferenc, *Souvenir français, Magyarok és franciák Szent Márton földjén, Tanulmányok, Szombathely, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2022. 204 p.*

A Szent Márton személyisége és a vasi helytörténet jelentős eseményei (szentgotthárdi csata) és egyéniségei (François de Tott, Batthyány Tódor) köré sorakozó tanulmányainak újabb kötetbe rendezésével Tóth Ferencnek feltehetően kettős célja volt: egyrészt összegyűjteni több mint három évtizedes kutatásainak ez irányú eredményeit, másrészt további kutatásokat ösztönözni. Az öt település – Kőszeg, Szentgotthárd, Szombathely, Vasvár és Ják – köré csoportosított vizsgálatok megmutatják, hogyan érhető tetten a jelentős francia–magyar kapcsolatok a helytörténetben. A kora középkortól a 19. század utolsó negyedéig követi a szent történelmi szerepét és a régió hatását társadalmi szempontból: uralkodók, hadvezérek és katonáik, uralkodói kísérők, a klérus és az arisztokrácia életében. A tizenegy fejezet közül csak kettőnek főszereplője Szent Márton, a többiben Vas vármegye történetének fontos fejezeteiből kap ízelítőt az olvasó, például az 1664-es év hadi eseményeiből és a 18. század második felének tudomány-, egyház- és művelődéstörténeti folyamataiból.

A Szentgotthárdon született, az általános és középiskolai tanulmányait Jákön és Szombathelyen, az egyetemi, doktori és posztdoktori stúdiumait Szegeden és különböző franciaországi egyetemeken végzett szerző helytörténeti érdeklődése folyamatosan meghatározza történelmi témaválasztásait: a szülőföldje minél alaposabb kutatásának igénye és ismertségének széles körű kiterjesztése inspirálja munkásságát. A kötetbe gyűjtött tizenegy tanulmány korábban folyóiratokban és tanulmánykötet-